

BAKSAY SÁNDOR.

I. Életrajzi adatok. Nagypeterden, Baranyamegyében született 1832 július 28-án. Szülei voltak: Baksay László tanító és Földváry Róza. Gimnáziumi tanulmányait Csurgón kezdte és Kecskeméten folytatta, ahol a teológiát is elvégezte. A szabadságharc után egy évig a nagytótfalusi elemi iskolában tanítószkodott. Rövid kecskeméti segédtanárság után 1855-ben a halasi gimnázium tanára lett s hét esztendőn keresztül működött ottan. 1862-ben a csanádi ref. egyházköztség választotta papjává Baksayt, aki már előbb, 1858-ban pappá avatattott. 1866-tól fogva kún-szentmiklósi pap. 1878-ban a solti ref. egyházmegye esperesévé lett, 1904-ben a dunamelléki ref. egyházkerület püspökévé; mint ilyen 1908 óta a főrendiház tagja. 1909-ben, Kálvin János születésének négyszázadik évfordulója alkalmával, a genfi egyetem tiszteletbeli teológiai doktori címmel tüntette ki. A Kisfaludy-Társaság 1872-ben vette tagjai sorába. A M. T. Akadémiának 1884-ben levelező, 1903-ban rendes, 1910-ben tiszteleti tagjává lett. Meghalt 1915 június 18-án Kún-szentmiklóson.

II. Művei. 1. Lucanus *Pharsaliája*. Ford. Baksay Sándor. A M. T. Akadémiától 130 arannyal jutalmazott pályamű. Bpest, 1869. — 2. *Szederindák*. Elbeszélések. (Jáhel. — Babett. — Három kereszt. — Recipe.) Bpest, 1891. Második kiadás. 1905. — 3. *Gyalogösvény*. Elbeszélések. (Pusztai találkozás. — Nagymama karácsonyja. — A csodálatos történet. — Ispéró. — Jobb kezem. — Patak banya.) Kiadta a Kisfaludy-Társaság. I—III. kötet. Bpest, 1896. — 4. *Dáma*. Történeti körkép. Bpest, 1899. — 5. Homeros *Iliása*. Ford. Baksay Sándor. A M. T. Akadémia kiadása. Bpest, 1901. — Vannak össze nem gyűjtött elbeszélései és tárcacikkoi, pl. a Vasárnapi Ujságban és a Budapesti Hirlapban. Egyházi irataiból mintegy 15 füzet jelent meg.

III. Irodalom. Szana Tamás: Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. 35—42. l. — Törs Kálmán: Baksay Sándor. Vasárn. Ujság 1891. 26. sz. — Baksay Sándor. A Hét 1891. 27. sz. — Baksay Sándor. Főv. Lap. 1891. 107. sz. — Péterfy Jenő: Baksay Sándor Gyalogösvénye. Összegyűjtött m. III. köt. — Sz. B. és N. M.: Baksay Sándor. Vasárn. Ujság 1904. 4. sz. — Mikszáth Kálmán: Baksay Sándor. Magyar Regényírók XXXVII. köt. Bpest, 1907. — Szinnyi J.: Magyar Írók Élete és Munkái. I. kötet. 1891. — Révai Nagy Lexikona. II. kötet. 1911. Péterfy Jenő: Az Iliás első hat éneke. Ford. Baksay Sándor. Összegyűjtött m. III. k.

Baksay sohasem volt termékeny író, egy-egy elbeszélésének megjelenése után szeretett nagyokat hallgatni, élete vége felé pedig, úgy látszik, eredeti költészetének forrása egészen kiapadt s fáradó ihletét Homeros örök verőfényén melengette. Az általános vélemény szerint Baksay nem írt annyi eredeti művet, amennyi tehetségétől telt volna; ezt mint reá nézve hízogó tényt megállapítjuk, de ellene panaszt kovácsolni belőle már nemcsak jogtalanság volna, hanem hiba is, mert az ő költészetének szaporátlanlansága szükségszerű eredménye azoknak a tulajdonságoknak, melyek egyéniségét oly különlegessé és szeretetreméltóvá teszik. Kedves témáinak csak kicsiny részét írta meg, a többit életének táplálékává dolgozta fel s bámulatosan egészséges testi-lelki berendezkedése mellett költészetének termékei kissé vérszegényeknek látszanak. Amaz egészében is, arányai-ban is tökéletesebb emezeknél. A *Gyalogösvény* és *Szederrindák* bájos idilljein túltesz az író élete, ez a párját ritkító szép idill, melynek színhelye félszáz esztendeig egy kiskúnsági csendes parókia. Pásztorkodott Baksay is, mint az idillekben szokás: az Úr nyájának őriző pásztora volt, aki sohasem kötött szerződést a hírnév ördögével. Pedig ez nagy szó. Jó néhány évtized óta minden becsvágnak első lépcsője a «vidék»-től való elszakadás; az egybegyűlt tehetségek egyetlen fókuszába, a fővárosba hajt csaknem minden kiválóbb szellemet vagy a vágy, vagy a végzet. Baksay szívében ilyen vágnak sohasem jutott hely, hanem a végzet próbát tett ő vele is; egyháza a legmagasabb polcra emelte s ha a törvény szava nem is, de a hagyomány ereje Pestre hívta, ő azonban otthon maradt (igaz, hogy öreg ember is volt már ekkor) s Kúnszentmiklóst tette püspöki székhelyévé. A Kisfaludy-Társaság és az Akadémia sokkal korábbi kitüntetései sem csábították Pestre, melynek fölszívi ereje Baksayval szemben csődöt mondott. Nem kisebb mestere volt ő a kalobiotikának, mint irodalmunk tisztos Nesztora: Lévy József, mivel Baksay nemcsak egyéniségének faji és vallási vonása útján s az egyformán egészséges világnézet és életmód terén mutatott erős rokonságot, hanem életük tavaszán külső viszonyaik is egyezően alakulnak; épúgy egy évi tanítói, majd hosszabb tanári működéssel kezdi pályáját az egyik, mint a másik. Még felemelőbb az a hasonlóság, mely hosszú életük alkonyán hozza ismét össze a testi és szellemi épség és frissesség ritka példáiként.

Az az irigylésreméltó *összhang*, mely e két agg költő mind-egyikének életében külön-külön is uralkodik, nem tűr semmi túlságot, semmi aránytalanságot, semmi mohóságot. Nem tűr ilyesmit az irodalmi munkálkodás terén sem. Csak a fővárosban szokta az író agyondolgozni magát, ahol a szertelen becsvágy vagy a kenyérkereső

nyomorúság mindenekelőtt az összhangot rabolja el az életből. A kisváros magányában kényelmesebb és egészségesebb ez az élet. A vidéki ember, távol a szervezkedő irodalmi irányok túlekedésétől, nem erőlteti meg magát kelletén túl, a nappal együtt nyugszik és kél s minél inkább elszokik keze a pennától, arca annál pirosabb lesz az egészségtől. Megvárja nyugodtan, míg az írói téma mintegy a helyébe megy s bele se fog olyasmibe, ami talán erejét meghaladná. Például Léway — kitől ezennel búcsút veszünk — az egyéniségéhez legjobban illő lírai rövidebb műformákon (s néhány genre-képen) kívül meg se próbálkozott egyébbel soha; lelki viharok hajóroncsairól, félben-szerben maradt töredékekről (lásd Aranyt!) nála szó sem lehet. Baksay is ilyen természet volt; mindenesetre az a mód, ahogyan ő irodalmi téren értékesítette izmos tehetségét, emlékeztet a vidéki magyar gazdálkodó rendszerre, mely még ma is távol van az áldott jó televényföldnek teljes mértékig való kihasználásától. Az olvasók biztatlák is szaporább termelésre Baksayt és ő egyik elbeszélésében¹ az önbizalom hiányát említi mentségül, mert hát — mondja — ha ő elolvassa nagy íróinknak egy sorát, kiesik kezéből a toll, mint Szent Cecilia kezéből a lant, mikor az angyalok énekét meghallotta. Az önbizalom megcsappanása a vidéki íróknál tényleg nem ritkaság; de Baksaynál a főokot sokkal őszibb magyar vonásban kell keresnünk, abban az életberendezésben, melyet két emberöltővel ezelőtt írónk a maga számára elgondolt s megvalósított. Nem csoda, ha invencióját, mely tehetségének különben sem volt legerősebb oldala, még inkább korlátozta az örökös egy helyben maradás. Baksay pompás flegmával törődött bele a változhatatlanba, jóízű falusi axiomát csúsztatva az ars poetica szabályai közé: «Ödöngjünk! Ráérünk; nem hajt a tatár...»² A kényelmes ember persze nem ödöng akárhol, csak ott, ahol jól érzi magát; nem is áll szóba mindenkivel, csak olyanokkal, akiket ismer és szeret; rendesen egyoldalúvá és válogatóssá lesz, de ez egyik elemét teszi szeretetreméltóságának. Igen érdekes és jellemző, miképen rostálja meg Baksay az írói tárggyul kínálgató nagy anyag-halmazt, kiselejtezvéen lehetőleg mindent, ami neki nincs ínyére. «A vendéglátó sokáctól a paripás kúnig, a hallgató Tiszától a zengő-bongó somogyi erdőkgig.»³ Ime néprajzi és földrajzi körülhatárolása annak a területnek, melyen írónk képzelete otthon van s amelyből épügy nem kívánczik ki a költő-Baksay, mint ahogy a pap-Baksay ragaszkodott Kúnszentmiklóshoz. Pestet például majdnem a peleskei nótárius szemével nézte s ellenszenve néha egyenesen tüntetésszerű.

¹ Jáhel.² Jáhel.³ Jáhel.

A vidéki ember szokásos konzervativizmusa mellett régibb és mélyebb gyökere is van ennek az ellenszenvnek. Baksay a Bach-korszakban volt fiatal ember s megtanulta gyűlölni a német fővárost. Meghúzódik az ő szíve szerint kisajátított kis írói területén, ott terem magának egy felkutathatatlan zugot, aféle politikai Senki-szigetet: a csiccsenkácsi pusztát, hol ismeretlenek «az 1850-iki civilizáció szüleményei», t. i. a tea, csája, zsandár, finánc, reuniók, előfizetési felhívások; hol még a dohány is vadon terem a kukorica között.¹ Hiába változott azóta nagyot a világ. A vidéken más időszámítás járja; «kik tegnap még ötvenben írtunk, ma nem akar a kezünk rászokni a kilenevenre...»² Hát még a kilencszázra! Baksay berzenkedése a német nyelv ellen a mai olvasóra nézve kész anakronizmus. Ostorozza a felsőbb leányiskolák növendékeit, «az apai háznak ezeket a jövődóbeli papagályait», akik elhítetik a nemzettel, hogy a német nyelv mellőzhetetlen kelléke a neveltségnek. Lehet, hogy a Baksay nézete is módosult az idők folyamán, de pl. a *Három kereszt* c. elbeszélésben még ugyancsak kikap Vasvégű koma, aki álmában egy angyallal beszélget s mikor bevallja, hogy ő bizony nem tud deákul, csak németül, az angyal rémülten csapja össze két kis kezét s ráförmed Vasvégű komára: «Hogy sülyedhettél ennyire? Hát nem elég neked egy eredendő bűn?» Hiába védekezik a szegény pára azzal, hogy a német nyelv tudása nélkül éhen is meghalhatni Magyarországon, az angyal, illetve az író, nem veszi el humorát s még az éhhalált is kisebb bajnak tartja — a kárhozatnál. Az idegen beszédet és idegen erkölcsöket Baksay nem tudja vagy nem akarja elválasztani Pest fogalmától s gúnyos megvetéssel hasonlítja össze vele az egészséges magyar vidéket, hangsúlyozva, mennyivel jobb világ van «idelent», mint «odafönt».

Baksay természetesen idelent maradt a maga megszabta határok között. De még tovább is ment az írói anyag megszorítása terén. Mindig csak a «kis emberek»-kel (Eliotnál: *commonplace people*) törődött, akik érzik az élet súlyát, de azt tűrő hittel hordozzák; akikről nem tud semmit a nagyvilág, de akikre nézve a maguk szegényes kis környezete, melyen kívül mást nem ismernek, az egész világot jelenti. Egyetlen egy műve van (*Dáma*), melynek országos fontosságú esemény: a mohácsi csata a középpontja, de Baksay itt is két kis árva fiú sorsáért remeg s maga mondja, hogy az egész könyv e két kis élet kedvéért készült. Az író e szeretetreméltó egyoldalúsága két forrásból táplálkozik, melyekről soha le nem mond s melyeknek különösen a *Dámában* való remek összhangba hozatala

¹ *Pusztai találkozás.*

² *Pusztai találkozás.*

a nemzeti történelem tanulságaiból táplálkozó politikai bölcsesség magaslatára emelkedik. Az egyik forrás az író erős fajszeretete, mely az idegen befolyástól leginkább ment, vidéki, romlatlan, egyszerű néprétegben leli fel nagy kedvteléssel a nemzeti jellem legtípusabb példányait: az Ormánságban, ahol született (Mohács is ottankörül van) és a Kiskúnságban, ahol megtelepedett. A másik forrás az ő egész lényét eltöltő vallásos érzülete, a keresztyénség anyatörzsének nemes kálvinista oltványa, mely elsősorban az emberiség ügyefogyott, küzdő, átlagos tagjai számára hirdeti az ígét és sugározza be vígasztaló fénnnyel a földi életet. Ez a két forrás erős konzervativizmusban olvad össze, mely a hagyományoktól megszentelt múltban drága értékeket lát s fél a kipróbálatlan újdonságoktól, a modern-kor úgynevezett vívmányaitól. A sokféle gép: aratógép, gyűjtőgép, morzsológép, cséplőgép zúgása úgy hangzik a Baksay fülébe, mintha kárhozott lelkek üvöltőznének; a vasúti mozdony is olyan vörös szemű szörnyetegnek tűnik fel előtte, amely éjjel-nappal lótfut elveszett üdvösségét keresve s a mai kornak (Baksay azt mondja: «a ti korotoknak») nyereség és élvezet utáni vágyát jelképezve. Nemcsak a vasútra haragszik, hanem még a kátyus, döcögős országútra is, melyet vármegyei rabok sovány kezei csinálnak. Annál jobban szereti és magasztalja a gyalogösvényt, Baksay egész világnézetének ezt a jelképes kifejezőjét, amely kerüli a port és sarat s a búzavetés vagy a csalit között bujkál, mint valami kis tündér, aki szeret játszani, de azért meg nem csal senkit; nem is járnak a gyalogösvényen holmi esett állat bőréből készült lábbeliben, hanem mezítláb, mint a műzsák.¹ Ebből a mostani «papírgalléros és hangedlis» világból a régimódi, rokkán való fonáshoz vágódott vissza, mint az örökké tartó, csendes munka szimbólumához; «ne féltsétek azt a házat, amelynek a szegletében szövőszék van!»² A falusi egyszerű szokásokat, az ifjúság virtuskodását, játékait (pl. a keszkenő-rablást) olyan becéző gonddal és szeretettel rajzolja, mintha egyúttal ajánlaná is azokat az egész olvasóközönségnek. Egyéniségének másik eleme: a vallásos érzület is bizonyos kegyeletes konzervativizmuson alapul, mely a régi, üldözött és rejtőző, de annál igazabb protestántizmus egyszerűségét, sőt szegényességét tartja a legszebbnek. Baksay gyermekkorában voltak még itt-ott ideiglenes, összetákolt templomai a meg-megsanyargatott reformátusoknak; e nehéz idők emléke kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkében s később is mindig jól esett a szalmafedelű szent fasátorokra gondolnia, valahányszor Ócsa és Decs magas boltívei, a kevély torony aranyozott

¹ *Patak banya.*

² *Jáhel.*

gombjai kifárasztották és elkápráztatták szemieit.¹ A keresztelés is akkor szép, ha régi, bibliai neveket kapnak az újszülöttek: Jáhel, Ábel, Dávid, Áron stb., mert hát «szebb az, amit az örökkévaló ad az embernek, mint amit a módi plántált idegen országból».² Tudja és átérzi azokat a nagy érdemeket, melyeket a protestáns egyház a közoktatás terén a múltban szerzett s fájó szívvel látja az állami és községi iskolák szaporodását a felekezetiek rovására. Szembeállítja a régi jó iskolarendszert a maival, mely utóbbi nem a családnak neveli a gyereket, hanem katonának, meg állampolgárnak.³

A szubjektívizmusnak ennyiféle rostjában szűri át Baksay a körülete nyüzsgő életet, melyből végre csak egy kisded csoport marad, körülbelül akkora közönség, amennyi egy kis falu templomában vasárnap délelőtt szokott összeseregleni. Szegény falusi papokat látunk, akiknek kétannyi a sóhajtasuk, mint a garasuk; akik nélkülözések közt nevelgetik nagyszámú gyermekeiket; akik tulajdonképpen nemcsak papok, hanem néha tanítók is, talán még harangozók is; akik közül némelyik maga végzi a szántást, a krumpli- és kukoricakapálást, nyomtatást, «vellázás»-t; akiknek fizetése nagyon «sok», mert alig lehet elejétől végig elsorolni: 80 váltóforint készpénz, 4 forint szalonnára, 45 véka ocsú, 10 véka zab, 5 font faggyú, 2 icce méz, 4 icce vaj stb. stb., együtt mégis nagyon kevés; de akik közszeretnek örvendenek s szereteten kívül semmi egyébbre nem vágyakoznak. Látunk öreg nagymamát, kinek férje, apja, nagyapja, dédapja, széapja mind prédikátor volt, fel egészen a mohácsi vészig; aki sem egy talpalatnyi földet, sem egy sárgunyhót nem mondhatott sajátjának soha, szíve mégis hálával van tele a jó Isten iránt. Hitükért szenvedő mártirokat, akik, ha nem szenvednének, azt hinnék, hogy Isten elfelejtette és megveti őket. Látunk helyes nevelésű, szemérmes hajadonokat, erélyes, dolgos anyákat, apákat, szorgalmas diákokat, feltörekvő, eszes parasztleányt, patriarkális előljáróságot, önfejű, de becsületes presbitereket. Csupa nemes lélek a többé-kevésbbé kérges külső mögött. Még Dávid kocsmáros is, az egyetlen zsidó, olyan derék, rokonszenves ember, hogy no. Sőt maga a háború is csupa idill; hadjárat idején Jóra Péter egy bosnyák őrszem kezébe került, aki meg is markolta keményen a Péter torkát, de egyszerre csak «halk, szomorú hangon» megszólalt: «Eredj, eredj barátom! Ne bántsuk egymást!»⁴ Mintha

¹ *Patak banya.*

² *Jáhel.*

³ *Jobb kezem.*

⁴ Az ilyen érzelgős jelenet különben igen ritka Baksaynál, kinek alakjai előnyösen különböznek e tekintetben az Abonyi Lajoséitól; az

Midas király árnya settenkednék körülöttünk: akihez Baksay pennája hozzáér, annak jelleme menten arannyá változik. Alig tudja rászánni magát, hogy egy-két ellenszenves alakot is fölvegyen emberei közé; ezek aztán vagy borzasztóan meglakolnak (Talált Áron, a fiskus, a magister), vagy megjavulván (Hová Julis) polgárjogot nyernek Baksay idilli államcskájában. Bizony ez egyoldalúság, sőt elfogultság; de ha valakinek, akkor Baksaynak volt joga ahhoz, hogy a kisvárosi életet, melyet csakugyan sohasem cserélt el másformáért, ilyen szépnek lássa. Ha pl. George Sand azt mondja, hogy a világon a kisvárosi szellem a legrosszabb és hogy a kisvárosi embernek még az árnyékára se jó lépni még napnyugtakor sem, amikor az ember árnyéka harminc lábnyi hosszú:¹ ez a felfogás egy cseppel sem tárgyilagosabb a Baksayénál, csak sivárabb. Baksay tudta, hogy vannak ilyen világnézetű írók, de annál öntudatosabban fordult el tőlük. Tudta (Tolnay Lajos s mások műveiből), hogy a vidéki tösgyökeres magyarság értékéről és jövőjéről sokan vélekednek kishitűen: egy okkal több, hogy ő ne álljon az ilyenek közé. «Kényes népem, nyakas népem, fogyó népem, azt mondják; de nekem szép népem, erős népem, hív népem. Nem keresem a hibáidat... Fűvész vagyok, virágot szedgetek. A бүrköt, a rutát, a maszlagot, az átkozott mályvát nem látom meg, nem is tudnék gyökerükig ásni. Csak ami nyílik, ragyog, illatoz.»²

Az emberek egy csoportja iránti szeretet egymaga még nem volna képes ily verőfényes egyoldalúságra. A Baksay különlegessége: a vallásos optimizmus segít itt: ezzel a szérummal oltja ő be alakjait, ettől lesznek ezek olyan szépek, jók és egészségesek. Amelyik író nem rendelkezik ezzel az irigylésreméltó optimizmussal, az olyan íróban hiába van meg az egyszerű emberek iránti mélységes részvét, könnyen szomorúra fordul ott minden s ugyanazok az emberek, akik a Baksayaknál elégedettek és boldogok, emitt szárnyszegetten vonszolják az élet terhét s az író nem segíthet rajtuk, bár szíve sajog értük. Például azokat a szegény kálvinista papokat, lévitákat, tanítókat, az élet azon «névtelen» áldozatait, kiknek lassú sorvadását oly megindítóan rajzolgatta írónk földije, hitsorsosa és kortársa: Beöthy Zsolt, — ezeket a beteg embereket hej, hogy' meg tudná Baksay gyógyítani a hit balzsamával! Mily szépen elegyengetné útjokat a siker és boldogság felé. Ahol csak teheti meg is próbálja az

Abonyi parasztleányei és parasztleányai sokszor kelletténél inkább szentimentálisak.

¹ *Indiana*.

² *Jáhel*.

ilyesmit. A pap-Baksay az íróasztalnál sem veti le a palástot, melynek bő redői alól lelki orvosságokat szed elő s egy-egy szerencsétlen útra tévedt életet kúra alá fog. Midőn a Kisfaludy-Társaságban emlékbeszédet készült mondani a fiatalon elhunyt Dömötör Jánosról, ez a feladat sehogy sem volt kedve szerint való ; a Dömötör János tragikusan végződő élete mintegy cáfolatát jelentette Baksay féltett kincsének, optimizmusának. Időközben szívvel-lélekkel egy másik terven dolgozott s ez jobban is sikerült neki. Nevezetesen a Dömötör János egyéniségében meghagyta a nagy tehetséget és nemes jellemet, de kioperálta belőle a beteg részeket, a kettétört nemes edényt az optimizmus kohójában újjáolvasztotta s megrajzolta az így meggyógyított lélek boldog pályafutását Dombay Máté történetében : a *Pusztai találkozás*-ban,¹ melynek idilli csöndje a *Wakefieldi lelkész* legderűsebb jeleneteit juttatja eszünkbe. A *Patak banya* — borús hangulata és tragikus vége ellenére is — szintén igazi Baksay-genre. Az egész elbeszélés egy pörújítás, melyben az író szenvedélyesen felebb az mai közönséghez a szegény Patak Ilona nevére nehezedő igazságtalanság ellen. Egyebet nem tehetvén, legalább az ártatlan áldozat emlékét mossa tisztára.

Baksaynál mindenik szereplő azt az elvet látszik vallani, amit maga az író : «jól él, aki rejtve él». Szép és hasznos elv ez, csak épen a cselekvény marad tőle soványan. A falusi papok élete érdekesítő mozzanatokban bizony nálunk is olyan szegényes, mint másutt, Baksay elbeszéléseiben épúgy, mint pl. Eliot bájos novella-gyűjteményében : a *Scenes of Clerical Life*-ban (ez az összefoglaló cím Baksay műveire is ráillenek). Baksaynál pl. Ákháb Endrénének nyolc gyereke van és egy talált gyerek, Eliotnál Barton Ámosnénak szintén «six children and another a-coming» ; szükséges-e tehát magyarázni, miért kell nekik annyit törődniök a maguk családjával s oly keveset a nagyvilággal? Egyházmegyei gyűlés Füzváron, clerical meeting Milby-ban, ezek az ő életükben a rendkívüli események. Elveszti hivatalát Ákháb Endre, elveszti Barton Ámós, mindkettő ártatlanul : ezek az ő megpróbáltatásaik, melyeket azonban hittel kell túrni az embernek. Majd a gyermekek különbek lesznek az apáknál s Barton Ámós fia, Richard épúgy híres mérnökké küzdi fel magát, mint Dán Barna, a félkezű tanító fia : ezek az ő büszkeségeik. Vagy — csak Baksaynál maradván a falusi papválasztás, iskola-alapítás, templomépítés (először torony nélkül, később torony is lesz), félkezű honvédből lett tanítómester

¹ Lásd Baksay emlékbeszédének bevezetését. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam XXI. kötet.

csendes munkássága, Jóra Péter kipallérozódása, Babett férjhezmenetele, Patak Ilona lelki vívódása: ezekből bizony nem kerülnek ki mozgalmas történetek. Baksay maga is érzi, hogy invenciója hamar kimerül s ezért a túlon-túl egyszerű eseményeket a keret vagy a szerkezet némi mesterkélttségével próbálja egy kissé — hogy úgy mondjuk — összebonyolítani. Például a Jáhel históriájának az elejét első személyben («a maga firmája alatt») beszéli el egy fiatal jegyző, kinek kezéből aztán Baksay kiveszi a tollat; «majd én jobban tudom, mi a decorum». A *Pusztai találkozás* első lapjain minden furfangját összeszedi az író, hogy ki ne lehessen találni egy darabig, miféle emberről lesz szó a regény folyamán; megtudjuk, hogy voltaképen tizenkét esztendővel előbb járunk a keltetésnél (de hogy miért? azt nem tudjuk meg). Előre megsúgja az író, hogy nem olyan lesz a jövő, amilyennek ezt a fiatal pap elképzelte (persze bizonyára jobb lesz). A regény közepére beiktatja a regény legvégét szóról-szóra, hogy az olvasó egészen (de igazán egészen) biztos legyen a szerencsés kifejlétéről, azután folytatja a cselekvényt s végül következik a már említett befejezés másodszori elmondása. Legjobban szereti azonban Baksay azt a sablonos keretet, mely a már végbement események elbeszélését — mint mesét — valakinek a szájába adja; ilyenkor nem kell a szerkezet mikéntjével bibelődni, hiszen a mesemondó szép sorjában eleveníti fel a multat; legfeljebb ártatlan manőverezést fejt ki írónk avégből, hogy a mesélés körülményeire nézve egy kis illuziót keltsen bennünk. A debreceni kántorságról ábrándozó Palkó gyerek valami csodálatos történetet szeretne hallani s a nagymamája mindjárt el is mond egyet.¹ De egy ám nem elég. «Jól van no! Jutott eszembe még egy.»² Dán Elek, a félkezű tanító megírta élete történetét; ezt az iskolás leányok kilopják az asztalfiókjából s — figyelhetünk a mesére.³ Váczi Mihály összezőrdült a feleségével s mindketten Baksayhoz fordultak panaszukkal; Baksay rögtön válaszol nekik — egy mesével.⁴ Ez a módszer nem mindig olyan kényelmes, mint talán gondolná az ember. Baksayt is stilszerűtlenségbe viszi néha, mikor pl. a nagymama betűről-betűre el tudja mondani unokája előtt emlékezetből egy olyan levél tartalmát, melyet az ő leányához sok-sok esztendővel azelőtt írt Talált Áron. Ugyancsak a nagymamának a debreceni diákság körmönfont stílusú népitétét is fejből kell idéznie, mert hát Baksay egészen átadta a szót a mesélőnek. Másrészt azonban el kell

¹ *A csodálatos történet.*

² *Ispéró.*

³ *Jobbkezem.*

⁴ *Recipe.*

ismerni, hogy a Baksay egyéniségéhez jól illik a mesélés; tudja, hogyan kell a gyermekek (s általában a gyermek-lelkű naiv emberek) nyelvén beszélni, mi érdekli őket s néha a leggyanakvóbb apró hallgató is csak végül veszi észre, hogy a mese cukros ostyájában jókora adag lelki orvosságot is kapott. Invenciója azonban, ismétlők, meg-
lehetősen szegény, rövid meséit hamarosan be kell fejeznie. Egyetlen nagyobb szabású és terjedelmű munkájánál csakugyan kénytelen segítségül hívni a történelmet.

Ez a mű egy «történelmi körkép»: a *Dáma*, a legvonzóbb olvasmányok egyike. Minden lapján érzik, hogy az író itt igazán elemében van. Először is nem kell kimozdulnia az ő kedves területéről, csak időbelileg. Azután ösztövére képzeletét sem kell túlságosan megerőltetnie; sok híres, nagy alakot, sok érdekes eseményt és adatot szolgáltat a történet és a hagyomány. Ami pedig a legfőbb: a hazafias és vallási motívumok gazdag szövetsége kínálkozik itt Baksaynak; midőn meghatott lélekkel rajzolhatja a magyar nemesség halálmegvető küzdelmét, mellyel ez kiengesztelte előbbi sok nagy vétkét, egyúttal megállhat az ő kedves felekezetének, a magyar református vallásnak bölcsőjénél s már ott kimutathatja számára azt a fontos és szép szerepet, melyre a magyar állam fenntartása terén, a nemzeti eszmével legbensőbb kapcsolatban hivatva van. Történelmünk bizonyítja, hogy a katolikus és protestáns vallás egyaránt dicsőséges nemzeti hivatást teljesített századokon át s végső veszedelmek idején testvéri kezet nyújtott egymásnak. Legelső példa erre Baksay szerint a mohácsi veszedelem, mely közös táborba vonta a vakbuzgó katolikus Prudentiust és a vakbuzgó Timótheus prédikátort. Baksay vallási türelmessége és emelkedett nézőpontja korábbi műveiben is világosan látható; hiszen Ákháb Endréné megkoszorúzza a katolikus temető keresztjét, melyet a mesemondó nagymama szerint még gondolatban sem szabad megsérteni, mert az mindnyájunké; a *Három kereszt*-ben a maga nevében is hangoztatja az író, hogy a kereszt jelképezte áldozatra hálával gondol még az is, aki fölöslegesnek tartja előtte mindig kalapot emelni. De ez a vallási türelmesség, mint a nemzeti egység nagy eszköze, a *Dáma* lapjain nyer legmesszebb ható arányokat a több százados mult tanulságainak távlatán keresztül. A vakbuzgóságot egyaránt elítéli Prudentiusban és Timótheusban s a bölcs prior kibékítő felfogását vallja,¹ Török Bálinttal pedig nyíltan kimondatja, hogy a vallás, ha csakugyan só, akkor arra való, hogy fűszerezze az eledelt, t. i. a keresztyén embernek egész életét, de ne akarjon eledel lenni, mert abba belesoványodik a lélek.

¹ Lásd a *Dáma* 109. lapját.

Jó szíve és optimizmusa itt sem hagyja cserben Baksayt. Azt a sötét bélyeget, melyet annak a szomorú korszaknak királyára, érsekére, főhivatalnokaira és nagyuraira sütött az utókor, nem moshatja le egészen, de mintegy gyengíti hitelességét azzal, hogy heves vérű gyermekök parodisztikus színjátékában mutatja be. Ő maga pedig a komoly kútfők ismerete és helyszíni tanulmányok alapján glóriát fon a mohácsi magyar sereg legnagyobb részének homloka köré, akik oly «kicsinyek, míg élni hagyták vagy nem hagyták egymást és oly nagyok, mikor halni kellett». Tomoryban épúgy csak bűnbakot lát s csodálattal ír róla, mint ahogy hódoló költeményt szentel a másik nagy bűnbaknak: Görgeynek.¹ Baksayban tehát itt is a lelki orvos áll előttünk, aki századok óta porladó tetemeket is exhumál, hogy a halál okát a hősi bátorságban állapíthassa meg. Legszigorúbb Báthori nádorral szemben, de haragjában se felejtí el, hogy az emberi ítélet tévedhet és így kiált fel: «Ti, akik többet és jobbat tudtok róla, szóljatok valamit a védelmére!.. Mert kellett benne valami jónak is lenni, amit mi nem tudunk.» Emléket állít a pécsi egyetem hős diákjainak, akik ott veszték a csatatéren; ellenben megmenti a veszedelemből Dámát és Filkót, ezt a két kis lelket, kiknek kedvéért készítette az egész körképet.

Különben Baksay minden munkája elsősorban a «kis lelkek» számára való. Ifjúsági olvasmányok a szó igen szerencsés értelmében. A gyermeklélek a legfogékonyabb talaj a magvető számára s Baksay hivatott magvető. Optimizmusa, mely oly sok szépet és jót tud fölfedezni a magyarság körében, építő és emelő hatást gyakorol a serdülő nemzedékre. Baksay írói tehetsége, szerény méretei ellenére is, határozott rokonságot mutat e téren a Jókaiéval. E két eszményi gondolkozású és törekvésű dunántúli költő a napsugaras világnézetet bizonyára a természettől nyerte, de az igazi magyar életmódnak és a tősgyökeres magyar alakoknak szeretete a szülőföldi emlékeken kívül közös forrásra vezethető vissza: Kecskemétre, melynek főiskolájában tanult Jókai is, Baksay is. Különböző erejű tehetséggel, de egyező idealizmussal állítottak követendő példákat a magyar ifjúság elé. Valóban a Baksay műveiben szereplő emberek mintha csak a Jókai-regények felejtethetetlen mellékalakjai volnának, az okos, ravasz, becsületes, istenfélő, nyakas, hazaszerető és szép magyar faj típusai. Az a toll, mellyel Baksay az ő vonzó kis kalvinista történeteit írta, a Jókai hatalmas röptű szárnyának is egyik ékessége volt. Csakhogy Baksay mesélés közben nem tudta levetkezni a hivatásával járó (vagy

¹ Lásd Voinovich Géza: Görgei és az irodalom. I. Budapesti Szemle 1914 május.

ha ez szebben hangzik: kálvinista papi) józanságát s a legérzelmesebb részletekből is higgadtan préselt ki közhasznú tanulságokat, buzgón szem előtt tartván az ifjúság erkölcsi szükségleteit. A *Dámá*-ban a csaknem négyszázados mult messzeségéből is odaszól hangulatrontó familiáris hangon az érettségi vizsgától szepegő mai diákokhoz.

A vidéki színmagyar környezetből nőtt ki és táplálkozik Baksay-nak egyik legfőbb — talán legeslegfőbb — írói erénye: kristálytisztá zengzetes nyelve. Seholse kényesebb az ízlése, mint ezen a téren. Ahogyan megrostálta az embereket és témákat, épúgy megrostálta az élő magyar nyelv anyagát is, kegyetlen razziát tartván nyelvkincsünk betolakodott csavargói ellen. A kétes származású szavakat ki nem állhatta, akárcsak az egészséges falusi gyomor az idegen szakácsok kotyvalékát. Szigorú purizmus vezette írásközlésében Baksayt s az orthológia terén alighanem a Szarvas Gábor álláspontján volt, kinek nevét még a mohácsi vész idejében játszó *Dámába* is beleszővi. Baksay csomót szeretett volna kötni annak a nyelvén, aki pl. az *évad* szót kitalálta és szerette így csúfra alkalmazni: «élted tett-dús évadja most évadlik...»; de persze az *idény* szó talán még borzasztóbb s ezért a *saison morte* kifejezést kénytelen volt «holt íz»-nek fordítani. A *vizsgát* több ízben kijavítja *vizsgálat*-ra, az *alelölülö*-t (Jókai módjára) még a cseh származású Babett is kicsúfolja. Vasvégű komát álmában kioktatja az angyal, hogy az *anélkül*-t, *atól*-t, *aval*-t stb. jó magyarosan *annélkül*-nek, *attól*-nak, *avval*-nak kell kimondani, «mint ahogy a boldog lelkek mondják». Sokat berzenkedik Baksay a közházai ügyiratok hivatalos stílusa ellen s az abszolutizmus közigazgatásának «pogány» kifejezései miatt. Ellenben megbecsüli a *muszáj* szót, mert ezt a parasztember is használja; védelmezi a *megkülönböztetődjön*-féle igealakokat, mert ezek benne vannak a debreceni grammatikában. Régies és tájszavakkal szívesen él, de a kellő mértéket nem lépi át. Szóval konzervativizmusa a nyelv terén is nyilvánvaló. Féltette nagyon a mételytől nemzeti nyelvünket, mert érezte ennek óriási fontosságát. Az így kiformalódott tiszta népies beszédnek stiláris szempontból a biblia és Homeros hatása ad sajátos zamatot. Ötletei és hasonlatai rendszeren ebből a két forrásból valók s ha pl. Váczi Mihályról azt találja mondani Baksay, hogy olyan mint Akhilles, akkor a másik lapon a paritásnak megfelelőleg biztosan Ákhábhöz hasonlítja. Egyébiránt a szentírás szelleme áthatja írónk egész gondolkodását, miként ezt láttuk fentebb; a Baksaytól oly szeretettel rajzolt terület valódi kis Kánaán, mely fölött bibliai fuvalom fengedez. Károli Gáspár bibliáját nemcsak mint pap becsülte nagyra, hanem mint nyelvész is sokat tanult belőle. A másik kedves olvasmányának, Homerosnak hosszas tanulmányozása is tagadhatatlanul megérzik a

Baksay beszédmodján, képein és egyes reminiszcenciákon. Minden mást mellőzve, csak a *Dámára* gondoljunk! Midőn a mohácsi végzetes csata tetőpontján az író szavai szerint csendesen ingadozni kezd a mérleg, melybe két nagy birodalom élete van vetve s csak egy por-szem kell, mely valamerre lebillentse, az *Iliás* Zeüsze volt a talán öntudatlan minta; vagy midőn Dámát és Filkót hol egy pár szép villogós jármos tinónak, hol pedig szép páros harmadfű tinónak nevezi, ú gy-e bizonyára Homeroshoz vezetnek vissza e szólások s a hosszú eposzi hasonlatok. Mindez egészen természetes. A buváron mindig marad néhány gyöngyöző harmatcsepp azokból a hullámokból, melyeknek mélységeit kutatja.

Homeros-fordítását még nem ismerjük egészen s voltaképen most nem is tartozik ránk. Mindenesetre egyik legérdekesebb s legmerészebb lépés volt az övé műfordításunk történetében. Igaz, hogy Baksayban a filoógus nem igen jut szóhoz a költő mellett s ez baj; de nagyobb baj volna, ha a költő szorulna háttérbe. Fordítói elvének helyességéről alkalmasint sok vita lesz még, de igaz marad egyik legilletékesebb bírálójának: Péterfy Jenőnek ítélete, hogy t. i. Homeros első igazán magyar fordításának dicsősége a Baksayé. Magyaros rímeinek sarkantyúpengését többen kifogásolják; de ennél nem kisebb baj az egyhangúság és unalom, mellyel esetleg a rímtelen alexandrinek végtelen tömege fenyegetne. A magyar epikai hagyomány — kivált Arany János óta — a páros rimű alexandrint avatta azzá a versformává, amit a görögök számára a hexameter jelenthetett. Baksay Aranyt választotta mesteréül s jobbat nem választhatott volna.

Az ó-klasszikai két nagy irodalomhoz hagyományos szeretettel vonzódott mindenkor a magyar papság, a katolikus és a protestáns egyaránt s a görög-latin humanisztikus szellemi kincsek áthonosítása terén nagy érdemeket szerzett. Baksay hű ápolója volt e szép hagyománynak. Nemcsak Lucanus- és Homeros-fordítása bizonyítja ezt, hanem egész élete, melynek utain a horatiusi életbölcesség iránytűjére bízta magát. Baksay mint püspök és főrendiházi tag is megmaradt egyszerű «falusi» papnak, Tiburt nem cserélte el Rómaért s az a horatiusi szentencia, mely egyik novellás kötetének címlapján mint jelige olvasható, nemcsak a szederindára vonatkozik, hanem az ő egész hosszú, szerény, hasznos életére is: «Serpit humi tutus . . .»

ZSIGMOND FERENC.